

**15-16 APREL
2022**

**TOSHKENT
O'ZBEKISTON**

**“GEOGRAFIK TADQIQOTLAR: INNOVATSION G'OYALAR
VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI”**

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

Tadqiqot.UZ

CONFERENCES.UZ

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI
MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
G.O. MAVLONOV NOMIDAGI SEYSMOLOGIYA INSTITUTI**

O‘ZBEKISTON GEOGRAFIYA JAMIYATI

**“TADQIQOT.UZ”
XALQARO ILMIY JURNALLAR PORTALI**

**GEOGRAFIK TADQIQOTLAR:
INNOVATSION G‘OYALAR VA RIVOJLANISH
ISTIQBOLLARI**

**II
XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
MATERIALLARI**

TO‘PLAMI

Toshkent - 2023

Geografik tadqiqotlar: innovatsion g'oyalar va rivojlanish istiqbollari:

II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plam (15–16-aprel, 2022-yil, Toshkent). –Toshkent.: TADQIQOT.UZ, 2023. – 847 bet.

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4751426>

To'plamda keltirilgan ilmiy tadqiqot ishlari natijalaridan tabiiy geografiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiy va ijtimoiy geografiya, xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti va mamlakatshunoslik, tashqi iqtisodiy faoliyat, turizm, gidrologiya, gidrometeorologiya, geologiya, geodeziya, kartografiya hamda geoinformatika sohalaridagi mutaxassislar, ilmiy xodimlar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistratura va bakalavriat talabalari, umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilari hamda geografiya faniga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Tahrir kengashi:

g.f.d., professor Hikmatov F.H.
g.f.d., katta ilmiy xodim Rafiqov V.A.
g.f.n., dotsent Sharipov Sh.M.

Kengash a'zolari:

g.f.n., dotsent Tashtayeva S.K.
g.f.n., dotsent Shomurodova N.T.
PhD, dotsent Shomurodova Sh.G'.
PhD, dotsent Prenov Sh.M.
PhD, dotsent Raxmonov D.N.
PhD, dotsent Raxmonov K.R.
PhD, dotsent Umirzoqov G'.O'.

Mas'ul muharrir:

Ibragimov Sh.U.

©Mualliflar jamoasi

©tadqiqot.uz

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7505130>

ТЎДАКЎЛ СУВ ОМБОРИ ЗОНАСИДАГИ АНТРОПОГЕН ЛАНДШАФТЛАР ВА ЭКОТУРИЗМДАГИ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Рахматов Юсупжон Бабакулович

г.ф.н., доцент

Навоий давлат педагогика институти

e-mail: yu_raxmatov_b@mail.ru

Аннотация: Мақолада антропоген ландшафтларнинг ўзига хос геотизим ёки табиий-худудий мажмуалар эканлиги, улардан фойдаланишда антропоген ландшафтларнинг ҳосил бўлиши, ривожланиши, улардаги ўзгаришларни ўрганиш билан бирга албатта, антропоген ландшафтларни табақалаштириш, классификация қилиш муҳим аҳамиятга эга эканлиги ҳақидаги фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: экотуризм, антропоген ландшафт, рекреация ресурслар, Куйимозор, Тўдакўл, Хожкаб шўрхоги, «Табиатни муҳофаза қилиш халқаро иттифоқи», «Халқаро туризм жамияти», «Ёввойи табиат умумжаҳон жамғармаси».

ANTHROPOGENIC LANDSCAPES AND FUTURES IN COTURISMISM IN THE TUDAKUL WATER RESERVOIR ZONE

Rahkmatov Yusupjon

Annotation: The article argues that anthropogenic landscapes are specific geosystems or natural-territorial complexes, the use of which is important for the formation and development of anthropogenic landscapes, changes in them, as well as the classification of anthropogenic landscapes.

Keywords: ecotourism, anthropogenic landscape, recreational resources, Kuyimozor, Tudakul, Khojkab salt marshes, International Union for Conservation of Nature, International Tourism Society, World Wildlife Fund.

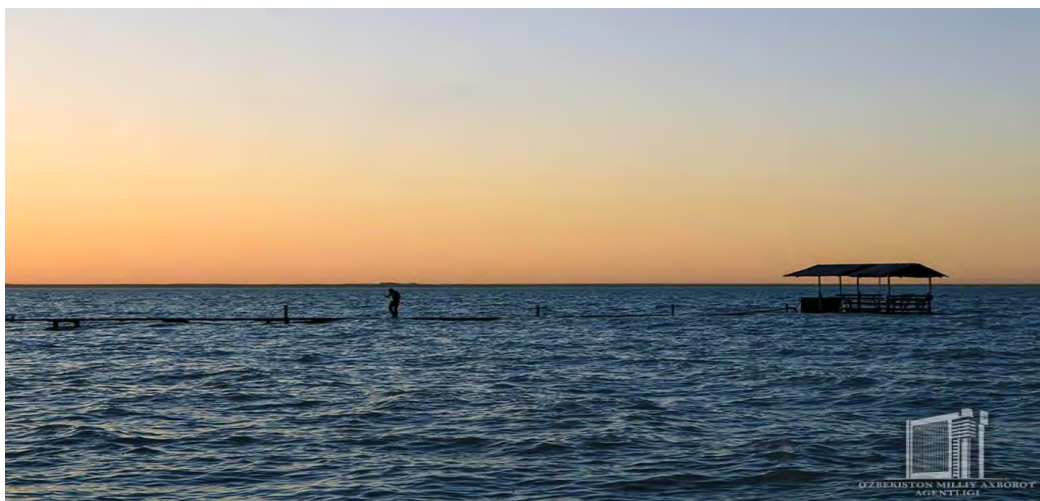
Кириш. Антропоген ландшафтлар ўзига хос геотизим ёки табиий-худудий мажмуалар ҳисобланиб, улардан фойдаланишда антропоген ландшафтларнинг ҳосил бўлиши, ривожланиши, улардаги ўзгаришларни ўрганиш билан бирга албатта антропоген ландшафтларни табақалаштириш, классификация қилиш муҳим аҳамиятга эга. Антропоген ландшафтларни классификация қилишда эса унинг морфологик бирликларини ажратиш асосий омил ҳисобланади [1]. Чунки антропоген ландшафтларнинг турли тоифадаги таксономик бирликларига табақаланишида ландшафтгача бўлган босқич зонал, а зонал, регионал ва баландлик минтақаланиш асосида ажратилади.

Антропоген ландшафт тузилмаси эса юқоридаги барча қонуниятларга бўйсунган умумийлик қондасига амал қилиш билан бирга ўзига хос хусусий

жиҳатларни ҳам намаён қилади. Шунга кўра антропоген ландшафт доирасида унинг морфологик бирликларини ажратиш ва ўрганиш бугунги кунда халқ хўжалгининг барча тизимларида ва айниқса сув омборлари атрофларида экотуризмни ривожлантиришда, дам олишда ва рекреация ресурсларидан фойдаланишда, қишлоқ хўжалигида, ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бундай ҳолатларни ўрганиш мазкур ишнинг долзарблик жиҳатларини келтириб чиқаради. Бугунги кунда мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида бўлганидек, экотуризмни ривожлантиришда, дам олишда, рекреация ресурсларидан фойдаланиш каби кенг қамровли ислохотлар чуқур кириб бормоқда.

Асосий қисм. Тўдакўл сув омбори ҳудуди маъмурий жиҳатдан салкам тўлиғича Навоий вилоятининг Қизилтепа туманига тегишли ҳудудининг фақатгина жануби–ғарбий чегара атрофи Бухоро вилоятининг Қизилтепа сув тақсимлагичи, яъни бу сув тақсимлагичидан Хожкаб шўрхоклигигача, Хожкаб пастқамлигидан Шохруд сув тақсимлагичигача бўлган йўлак Когон туманига қарайди. Табиий географик нуқтайи назардан ҳудуд Қуйи Зарафшон округи доирасида жойлашган, бошқача қилиб айтганда Зарафшон табиий географик округининг жанубий-шарқий чеккасини эгаллайди [3].

Иқтисодий-ижтимоий нуқтаи назардан бу ҳудуд Бухоро-Навоий вилоятлари учун жуда аҳамиятли. Чунки суғорма деҳқончилик, ичимлик сув манбалари ҳисобланган Қуйимозор, Тўдакўл сув омборлари ва улар билан боғлиқ гидротехник иншоотлар: Аму-Бухоро машина каналининг бир қисми, Тўдакўл сув тақсимотлагич «Учлик», «Қуйимозор», «Қизилтепа», «Навоий» насос станциялари ушбу ҳудудда жойлашган. Ҳудуд сал қийшиқроқ тўртбурчак шаклга эга. Уни жануби-ғарби томонидан Аму-Бухоро машина канали ўраб туради. Чегара Хожкаб шўрхоги-Ахбори Вали тепалигининг жануби-ғарбий этаги бўйлаб Бухоро воҳаси чегарасига боради. Шимоли-ғарб томондан эса чегара кескин ифодаланган бўлиб, Бухоро воҳаси билан ўралган, шимоли-шарқ томондан чегара шартли равишда Аму-Бухоро машина каналининг Хорхур тармоғи ва Ўртачўл канали ўзани орқали ўтган. Бу ерда Зиёвуддин тоғларининг Қоратоғ (669, 741 м) тоғлари табиий девор сифатида ҳудудни ўраб туради. Жануби-шарқ томондан ҳудудни Буермана тоғлари (297, 334, 347 м) платоси ўраб туради. Жануб томондан эса Подаутау, Учқум текисликларига («Учлик»-Шоҳимардон қудуғи кенглигигача) туташир. Тўдакўл сатҳи 222 метр ўртача чуқурлиги тахминан 300 м. [5]

1-расм. Тўдакўл сув омборининг умумий кўриниши

Ўзбекистоннинг етмиш фоиздан ортиқроқ майдони қурғоқчил, яъни чўл ва тоғ олди, чала чўл–қуруқ дашт зонасига киради. Мазкур зонада бунёд этилган воҳалар, иқтисодий-ижтимоий тизимлар ва аҳолининг сув таъминоти асосан ўзга ҳудудлардан кириб келаётган сув манбалари ҳисобидан қондирилади. Шу боис бугунги кунда республикада ичимлик ва суғорма сув муаммоси давлат сиёсати даражасида турган вазифалардан биридир.

Шу сабабли Тўдакўл сув омбори зонасидаги антропоген ландшафтлардаги табиий ресурслардан фойдаланишда ёки уларни баҳолашда ресурсларни бири-бири билан боғлиқлиги ғоясини инобатга олган ҳолда иш тутмоқ зарур. Айниқса, иқлим ўзгариши ва бошқа антропоген омиллар таъсири оқибатида бугунги кунда Амударё, Сирдарё, Зарафшон дарёлари шаклланадиган музликлар ўртача 30 фоизга қисқариб, дарёларнинг сувлилик даражаси кескин пасаймоқда. Чўл зонасида содир бўлаётган чўлланиш туфайли яйловлар биомахсулдорлигини ва генофондининг камайиши, тупроқларнинг шўрланиши, ботқоқланиши, минерологик, бактериологик ифлосланиши тобора хуруж қилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида сув муаммосини ҳал қилиш, юмшатишнинг стратегик йўлларида бири чўл зонасида (ландшафтларда) атмосфера ёғинлари туфайли ҳосил бўладиган сувлардан самарали фойдаланиш ҳамда атроф ҳудудларда экотуристлик жойларни ташкил этишдир[4].

2-расм. Дарёларнинг тўйиниш манбалари

Бир қараганда кам кўринсада аслида атмосфера ёғинлари туфайли чўл зонасида катта миқдорда сув ҳосил бўлади. Бизнинг ҳисоб-китобларга қараганда Бухоро вилояти ҳудудида атмосфера ёғинларининг ўртача йиллик миқдори 130 мм бўлиб, ҳар $7,7 \text{ м}^2$ майдонда 1 м^3 сув ҳосил бўлади. Атмосфера ёғинларининг ўртача йиллик яппи ҳажми $5,2 \text{ км}^3$ ни ташкил қилади. Бу Тўдакўл сув омбори сиғимидан (1 км^3) беш марта ортиқ ёки Бухоро, қисман Навоий вилоятини сув билан таъминлаб турган Аму-Бухоро машина каналининг йиллик оқимидан ($4,3\text{--}4,8 \text{ км}^3$) ҳам кўпдир[4]. Ота-боболаримиз ўтган асрлар давомида бундай сувлардан самарали фойдаланиб келганлар. Сувларни тўплаш ва сарф қилиш йўлида турли хил гидротехник иншоотлар қурганлар. Катта тажриба асосида чўл яйловларидан самарали фойдаланиб келганлар. Кейинги асрларда чўл зонасида ҳосил бўладиган маҳаллий сув ресурсларидан фойдаланиш эътибордан четда қолиб кетди. Атмосфера ёғинларидан фойдаланган ҳолда яйловларни бойитиш усуллари ишлаб чиқиш бугунги кундаги долзарб вазифалардандир. Ота-боболаримиз томонидан яратилган гидротехник иншоотлар эса ҳозирги вақтда тарихий обидалар сифатида баъзи жойларда сақланиб қолган холос. Бу қадимги тарихий обидалар атрофида экотуристлик ҳудудларни ташкил қилиш мақсадга мувофиқдир. Бугунги кунда табиат муҳофазасида ва инсонларда экологик онг ва маданиятни шакллантиришда экотуризмнинг муҳим ўрнини даставвал тушунган

давлатлар қайд қилинган методлар ва халқаро моделларни ҳеч иккиланмасдан қабул қилдилар ва ўз давлатларида экотуризмни жадал суратлар билан ривожлантириб бормоқдалар. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2016 йил 2-декабрдаги ПФ-4861 сонли Фармони мамлакатимизда туризмни ривожлантиришда туб бурилишни, янги босқичнинг заминини, истиқболли ислохотларнинг шароитларини яратди. Президент фармонида:

«Мамлакатда туризмни жадал ривожлантириш, мавжуд улкан туризм салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланишда:

- ички, кириш ва чиқиш туризмни комплекс ривожлантиришнинг миллий ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш»;
- Республиканинг барча минтақаларида замонавий жаҳон стандартларига, туристларнинг талаблари ва эҳтиёжларига жавоб берадиган туризм индустрияси объектларини ривожлантириш; белгиланган.

Фармон туризм тармоғини жадал ривожлантиришни таъминлаш, туризмга иқтисодиётнинг стратегик сектори мақомини бериш, уни мамлакат иқтисодиётини барқарор ўстиришнинг, минтақаларда туризм салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг, аҳоли турмуш даражаси ва сифатини оширишда туризм ролини кучайтиришнинг қудратли воситасига айлантиришга қаратилгандир. Бу фармон мамлакатимизда туризмнинг барча турларини бир текис ривожлантириш масалаларини тадбиқ қилишга, туризмни ҳудудий ва минтақавий ривожлантириш учун асосий дастур бўлиб хизмат қилади. Шу нуқтаи-назардан ва «Фармон»да экотуризмни ривожлантириш алоҳида таъкидланганлиги ҳам, экотуризмни жадал ривожлантиришнинг жиддий муаммоларини аниқлашимиз ва бу муаммоларнинг ечимларини ишлаб чиқишнинг илмий-амалий тадқиқотларни бошлашимизнинг вақти келди. Экотуризмни ривожлантиришдаги кўплаб муаммолар ҳам мамлакатимизда экотуризмни ривожлантиришга киришганимиздан кейингина аниқланмоқда.

Ҳозирга келиб республикаимизда экотуризмни ривожлантиришда ечимлари жиддий бўлган муаммолари ҳам юзага чиқмоқда. Бу муаммоларнинг биринчи навбатда ўз ечимини кутиб тургани, экотуризм учун малакали кадрлар тайёрлаш ҳисобланади. Мамлакатимизда экотуризмни ривожлантиришда давлат табиат қўриқхоналаридан фойдаланишда бу қўриқхоналарга экотуризм-рекреация маршрутларини ишлаб чиқишнинг долзарблиги юқорида келтирилган асослардан иборат. Экотуризмнинг моҳияти ва мазмуни ҳақида «Табиатни муҳофаза қилиш халқаро иттифоқи», «Халқаро туризм жамияти», «Ёввойи табиат умумжаҳон жамғармаси» ва бошқа кўплаб халқаро ташкилотлар Бутунжаҳон туризм ташкилотининг экотуризм ҳақидаги таърифини қабул

қилишди[5]. Юқорида экотуризмнинг объекти ва предмети тўғрисидаги таърифлардан кўриниб турибдики, экологик туризм ўтган асрнинг охирларидан бошлаб жаҳон туризми индустриясига аста-секинлик билан кириб келди. Ҳозирги кунга келиб, экотуризм жаҳонда жадал суръатларда ривожланиб бораётган иқтисодиёт соҳаларидан бирига айланди.

Демак, ҳулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда экологик туризмнинг назарий ва амалий масалалари турли йўналишда ва турли ёндошувда тадқиқ этилган. Бу эса ўлкамизда ушбу йўналишини ривожлантириш учун имкониятлар тўлиғича этарли эканлигидан далолат беради. Айниқса бу борада Тўдакўл сув омбори ҳудудида имкониятлар этарлиги билан диққатга сазовардир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Зокиров Ш.С. Антропоген ва амалий ландшафтшунослик. Т., «Университет», 1998, [1,68 б.].
2. Назаров И.К, Тошев Х.Р. Ландшафтлар ресурсшунослиги. Ўзбекистон география жамияти ахбороти. 23-жилд. -Тошкент: 2003. [2,18-20 б.].
3. Назаров И.К. Тошев Х. Географик чегаралар ва амалиёт. «Тоғ ва тоғолди ҳудудлардан фойдаланишнинг географик асослари». Тошкент, 2002., [3,96-98 б.].
4. Назаров И.Қ., Аллаёров И.Ш., Рахмонов У, Явмутов Д. Ўртачўл геотизимларининг антропоген омил таъсирида чўллашуви ва унинг оқибатлари хусусида. Географик экология ва табиатдан фойдаланиш муаммолари. Т.: - 1999., [4,38-40 б.]
5. Нунова Д.Р. Қуйи Зарафшон ландшафтларини муҳофаза қилишнинг геоекологик муаммолари(Ўртачўл мисолида). Профессор-ўқитувчилар ва талабаларнинг XXX-илмий-амалий анжумани материаллари. Навоий.-2015.,[5, 87-90 б.].